

Пространство и време у Бешков

Проф. Александър Бешков

На 56 години Бешков приключи земното си дело сред почти хаотично разпилени купчини от стотици рисунки, изречени и написани слова, записки, мисли и след среци, незабравими среци с будни духове, почитатели и ученици. Бешков беше рисувал, мислил, говорил, писал, учил младите, беше подреждал душата си, беше поставял духа си на изпитание, но не беше подреждал в папки и шкафове това, което оставяше след себе си; не беше си подсигурил веществените носители на земното си безсмъртие. Всичко, което той остави така разпиляно и което носеше у себе си – възвишен пример за духовен ред, въпреки няколкото сравнително сполучливи опита за комплектоване и показване, все още не е напълно събрано, подредено и подходящо съхранявано... Все още няма музей „Илия Бешков“, няма и паметник, чийто проект отдавна е направен от скулптора Величко Минев и архитект Лозан Лозанов.

* * *

Всеки път, когато ми се е налагало да обяснявам по някакъв повод Илия Бешков, съм установявал, разбирах съм това за себе си, че трябва наново и тепърва да го обяснявам преди всичко на самия мен и заради самия мен. Не само защото подобно обяснение – не лекция, предназначена за инертни и неизкушени слушатели, а вътрешно, твое изясняване и осъзнаване на същността в най-дълбокото у теб – не само, казвам, защото такава едно обяснение е трудно и непосилно за всеки, но и защото от него не можеш да избягаш. Както от истината, в която не си в състояние да проникнеш докрай, но и не можеш, не искаш да изоставиш. Защото ти ще бъдеш изоставеният – във външната тъмница, както е казано.

Всъщност обяснение на Бешков може и да не е нужно, но разговор за него винаги ще има! Затова и на мен ще бъде позволено от тези, които обичат *пространството*. А за онези, които се дразнят от тази дума или все едно от тази любов, които смятат, че всичко това е празна работа и е много лесно, за онези, които Бешков поставяше в една доста ниска и обидна категория в еволюцията на животинския свят, напомняйки за плоскостта, за тях можем да си послужим пак с думите на Бешков: „На будалата много му е лесно!“

Но какво чак пък толкоз се разбира под тази така обикновена дума *пространство* – толкова дразнеща някои, а в други случаи с лекота употребявана като израз на неосъзнато причастие или фалшива религиозност... Това можем да разберем най-малкото, ако сме гледали дълги години всеки ден рисунки и след като гледаме повече време рисунките на Бешков.

А сега бих почнал от по-простото, от обратната страна, условно казано, от неговите сюжети, от събитията на тези рисунки. Нека гледаме картините на Бешков, неговата нескончаема галерия, неговите карикатури, присмеха му, остротата му, неговите болки, горчивините му, неговите страдания, пластическите преживелици на художника, които са всъщност човешки страдания, заради човека. И по този повод вероятно и съвсем справедливо наричат Бешков хуманист, сърцевед, човеколюбец, зъл добряк, дори философ... Но знаят ли докрай за какво всъщност става дума, т.е. колко струва това на художника, как се постига на листа и как се носи в душата – това вероятно самият Илия Бешков е знаел. Може пък и да не са нужни чак толкова гръмки думи при всеки разговор за личности като Бешков, защото те омаловажават нещата, които са очевидни, и когато тези думи не са казани с деликатността и убедителността на един относително равностоен дух. Но не могат и да бъдат избегнати, когато се налага да се напомни на глухия. Както самият Бешков напомни на българина, а и на човечеството някои истини, отнасящи се за тях. Те, тези истини, не са една-две и най-малкото на мен се пада честта сега да ги повтарям.

Искам само да кажа, че макар Бешков в този смисъл на пръв поглед да изглежда като известен антипод на Паисий, защото, докато Паисий се провикна: „Българино, защо се срамуваш?“, Бешков между многото каза и това: „Ти ли я свърши, Бай Ганьо? Нейсе, запуши я!“ Което ще рече: „Българино, не забравяй, че си родил и Бай Ганьо, тоест от време на време се позасрамвай!“

Та казвам, макар на пръв поглед това да е така, т.е. Бешков като че ли повече да се е насочил в отрицателното, той не е дух на отрицанието – печален демон на отчаянието и безнадеждността.

И ако се касае за утвърждаването на българския дух, за измерване на неговите дълбочини, ако се касае за нравствената сила, за светлия, за святия образ на един народ, то делото на Бешков е от величината да се съизмерва, т.е. да се нарежда до делата на най-будните духове и до най-стойностните величини в нашата история, в духовната ни еволюция... Бешков беше на 30 години, когато започна да създава своите страшни серии от несвършващата човешка комедия,

до която със своето остроумие, будно око и тайна доброта в сърцето са се докосвали само великите духове-сърцеведи, гении-пророци и мъдреци-страдалци. Преди да навърши 40 години, той устройва единствената си самостоятелна изложба – достатъчна, за да влезе той в историята на нашето изкуство. Тези две възрасти са сравнително ранни в измеренията на гения и твърде късни от гледна точка на съвременното колоездаческо надпреварване и местно скорозрейство.

На 56 години Бешков приключи земното си дело сред почти хаотично разпилени купчини от стотици рисунки, изречени и написани слова, записки, мисли и след срещи, незабравими срещи с будни духове, почитатели и ученици. Бешков беше рисуval, мислил, говорил, писал, учил младите, беше подреждал душата си, беше поставял духа си на изпитание, но не беше подреждал в папки и шкаfoве това, което оставяше след себе си; не беше си подсигурил веществените носители на земното си безсмъртие. Всичко, което той остави така разпиляно и което носеше в себе си възвишен пример за духовен ред, въпреки няколкото сравнително сполучливи опита за комплектоване и показване, все още не е напълно събрано, подредено и подходящо съхранявано... Все още няма музей „Илия Бешков“.

Но и така, както вече е познато на публиката, несистематизирано, разпокъсано, това наследство – картини, записки, рисунки, мисли, слово, разговори – показва, че духът на този сравнително млад човек, преди да остарее до толкова, че да пожелае сам смъртта, беше достигнал границите на вселенските дълбочини, достъпни за човешкото проникване, най-страшните, непосилни за всекиго дълбини на духа, включително и слизането в ада, ходенето по мъките, съзерцанието на зрелището на човешката греховност и падение, подобно на човеци като Каин, Иисус и Данте. Като се има предвид и това, че при Бешков човечеството беше натрупало вече още по-страшни грехове от рода на цялата фашистка гнусотия и ужасите на Втората световна война, а и след нея.

Но къде е в такъв случай неговият рай, бихме запитали веднага – спасителният лъч, който води към светлината? Как той ни спасява от всички тези низини и чудовища, през които ни превежда? Никъде в неговите рисунки като че няма нито една Беатриче, нито една икона Дева Мария, дори един божествен Христос... Даже в рисунките на подобни теми, които не са малко, където той не се е въздържал, при срещата на мръсника с чистотата, да подсказже поражението на лукавия.

Затова вгледайте се, вгледайте се по-добре във всички негови човешки образи, в които като че ли никой като него не се е възрял, вгледайте се в селяните, които с тъжни очи се държат за земята, в жените до мъртвите и до разпятията, в арестуваните, в разпитваните в полицията, в разстрелваните, в бабичките по стълбите, в старците, носещи всекидневната си тенджерка с мляко, във всички онези, които носят на себе си страданието и поруганието, които носят кръста заради нас. Вгледайте се дори в палачите, мародерите, генералите, в поповете и

чревоугодниците, в сладострастниците и еснафите, във всички нищожества на човешкия род... И не можете да не откриете зад присмеха и присъдата голямата печал на художника, великата милост към жалкия човешки род, осъден биологично и духовно на едно голямо изпитание, но който ще трябва да изживее докрай цялото си несъвършенство, в което той, човешкият род, въпреки всичко трябва да бъде обичан.

Всичко това се вижда не само в завършените произведения на Бешков, не само в онези шедеври, които публиката познава отдавна, но и в неговата неимоверна лаборатория, в онези рисунки, които показват всекидневните състояния на художника. Оказа се, при това постепенно излезе наяве и за онези, които съвсем не знаеха, че онова, което в най-добрия случай се смяташе за талант, дори за необикновен в професионален смисъл, за сръчност и майсторство, за знание на един по-могъщ интелект, дори за сугестия на една оригинална личност, все още е нищо в сравнение с измеренията, състоянията, величините и проникновенията на духа. Но това всъщност не е лаборатория в тесния професионален смисъл, т.е. класическата подготовка и етапите при създаването на една творба. Това са далечните впускания на художника, неговите странни вглъбявания, изкушения и мъки, неимоверни приключения, лудата, изящна жажда на духа за пространство. Това са състояния на духа, свързани неизбежно с най-прости, човешки докосвания на човешката същност, свойствени на великите творци, това са преживелици на едно огромно и човешко сърце, на едно могъщо въображение, на едно необикновено остроумие.

И при все това Бешков – карикатуристът, илюстраторът, журналистът, вискателният преподавател, най-изрядният в професионалната висота – не беше професионалист, бих казал, че не можеше да се нарече и художник, защото нямаше ателие. Той беше *свободен*, разбирате ли, свободен гражданин на пространството и рисунката беше негово постоянно състояние. А свободата – това е преди всичко състояние на духа.

Ако се съгласим, че изкуството е едно голямо, проникновено и съвършено познание за човека, ако се съгласим, че рисунката, пластическият образ може да съхрани информация в свръхкондензирана форма и недостъпни за другите висши сензитивни свойства на душата, то тогава каква е стойността на Бешков? Сам по себе си той може и да е велик, необикновен по пластическа сила, да е достоен за своя народ и т.н., и при все това да няма нищо общо с него. Каква е най-простата стойност на художника за този народ, за който можем да говорим многостранно, успоредно с 1300-годишната история на неговата държава?

Ако си представим за миг зловещата абстрактна картина, че цялата съхранена досега информация за този народ изчезне и останат само Бешковите рисунки, само от тях едно бъдещо съзнание, даже и машинно, би могло да възстанови цялата гама и структурата, целия облик на същността на българина. Едва ли друг е нарисувал така точно и изчерпателно българина, извлякъл го е от дълбините на неговите векове с всичките му биологични и духовни свойства и

качества... Но може да се зададе въпрос защо този така надарен художник не се е заел само с големите стойности на изкуството или поне със задачата да възвиси и възхвали българина и изобщо да възнесе човека – директно, без лутаница в неговите трагедии? Защо се е хванал в мизерията, в падението, в страданието, в грозотата? И защо в края на краищата е станал карикатурист?

Винаги съм се питал за това не само когато съм слушал неговото острословие и съм следвал елегантната му безупречна мисъл, жадното му поетично въображение, когато съм съзерцавал и съм се наслаждавал на изящството и широтата на неговия свободен дух, но и когато съм го наблюдавал как рисува – с какъв трепет и с каква смелост! Сякаш ангел води страстната му ръка. Как опипва с молива неосезаемото пространство, за да го материализира като магьосник, за да го изгради като Серафим в звездната система, за да го обходи като Саваот.

И съм мислил, и мечтал дори какво би могла да създаде тази ръка!

Нима тази ръка не беше по-свободна и по-намираща от ръката на Пикасо? Нима това въображение не беше по-могъщо и по-странно от въображението на Дали? И защо след Сезан и Брак, преживял и видял с очите си всички пластически открития на века, застъпил дори абстракционизма, защо така страстно интерпретираше могъщите реалистични и внушителни средства от рисунката на Рембранд, Гоя и Домие, и ги направи по-собствени и по-могъщи? Защо предпочиташе трагедията на Ван Гог пред виденията и аристократизма на Дали? Защо? Защо той рисуваше човека, все се хващаше за неговото лице, характер, психика, темперамент, тип, социална принадлежност, биологическо устройство, във възрастта му, в неговите грехове и страдания, в неговото тяло, в движенията му, в състоянията му. Защо го вълнуваха човешките отношения в големите класови събития, живите човешки конфликти, преживелиците на уж обикновените хора, а не състоянията на боговете и фантазмагорията на пространството, музиката на сферите и изкушенията на подсъзнанието, защо не рисуваше четиримерни кубове, телата на Поансо, когато много добре знае, че той носеше в себе си, разбираше и изстрадваше всички тези неща много повече от когото и да било между нас и в дълбочината, която само един силен дух можеше да понесе през целия си живот сред низшите сили, които дърпат все надолу...

И тъй, светлият дух на художника идва на земята, за да възпее като славея розата, т.е. да покаже на човека Красотата. Защото единственият смисъл на човешкия живот е да се живее по законите на тази недосегаема богиня.

Но какво намира той тука?

Бай Ганьо убива автора си, баща си – този, който иска да спаси печалния си герой от вечно осъждане. Художникът, поетът сварва един двубой, в който злото неизменно побеждава.

Спомнете си какво става у нас след идеалите на нашето Възраждане, след апостолството, след нашето освобождение и след мечтата за чиста и *свята* република, когато трябваше да докажем, че сме народ, и да построим държава. И какво става през 23-а и по-късно? Най-низките инстинкти по силата на не-

избежните и сурови класови закони унищожават духовните светила на своя народ. А след това и фашизмът, войната... Унищожават се милиони. Човекът загубва човешкото.

Е! Какво да прави Бешков със светлите закони на рисунката, с нейните божествени средства, с неописуемата радост от нея? Да пее като славея? Да рисува проститутка с триъгълници, да се опива от светлината на вечерния здрач?

Аз съм далеч, много далеч от мисълта, от намека дори, че с един скромен натюрморт, с топлината на един пейзаж, с тъгата на залеза или със светлината на зеленото поле не могат да се изразят дълбоки човешки чувства, мисли и страдания, възвишен хуманизъм и дори трагедии, социални конфликти и призив за революция.

Но това е въпрос на избор, на дълбоко себеусещане и осъзнаване на духовната мисия. И още повече, че всички тези пластически трепети съществуват постигнати в Бешковите творби, които директно се занимават с друго. Преминаването през ада, слизането до дълбините на бездната, минаването през човешките съдби, ходенето по мъките са избор и достойние само на великите духом, които могат да се допрат до човешките рани като лечители, да минат през стенанията, за да ги облекчат, да се проврат между грозното, без да се осквернят, за да изведат от тази печална долина човечеството към красотата.

Съвременното поколение, влязло вече в друг ритъм и в друго пространство, ни най-малко искам да кажа по-леки и с по-малко проблеми, но що се отнася до пластическите ценности, възпитано отчасти от разни повърхностни модификации на сюрреализма, да речем, едва ли би могло да схване трагедията и величието на цялата тази картина. Страхувам се дали може да се задълбочи и да види невероятния и фантастичен в цялата си реалност и човечност свят в рисунките на Бешков, както и най-малко може да разбере онзи кошмар, от който предшествуващото го поколение може да се радва, че е излязло, и потреперва при мисълта, че може да се върне отново там.

Но аз не искам, никой не иска да трепери, не може да живее в постоянен страх, не иска война, не иска избиване на деца, на каквито и да е хора; не иска да има гладни, експлоатирани, роби. Не иска унищожаване на красотата и не може да понася дори заплахата от това.

Човек се ражда за радост – тук на земята – и би трябвало да знае нейната цена. Човек идва тук единствено заради красотата.

Илия Бешков е видял всичко това, разбрал го е по свой начин. На всяка негова картина не стои страшният надпис на ада.

Каква светла надежда има у него!

След ада на неговата сатира и карикатура, след страшната му присъда над злото, след чистилището на неговите хумор и остроумие, след топлата ласка на неговата усмивка към старците и децата, към трудовия човек идва светлината на неговата рисунка.